

The Quran and the Teaching of "Seeking Refuge (Isti'ādhah)"; a Challenge for the Theory of "Multiplicity of Meaning"

Hamid Imandar *

Assistant Professor, Quranic Science and Jurisprudence
Department, Shiraz University, Shiraz, Iran

Yusef Farshadnia

PH.D Student of Quranic Science and Hadith, Shiraz
University, Shiraz, Iran

Accepted: 23/06/2024

Abstract

As a text and word of God, the Qur'an has a miraculous effect and is a revelation in terms of "words" and "meaning". On the other hand, God commanded the Prophet (PBUH) to "repent" while reciting the Qur'an. On the other hand, "multiplicity of meaning" is proposed as a semantic theory regarding religious texts and specifically the Qur'an. In an analytical way, based on the content analysis table and library tools, the present article has criticized the theory of "multiplicity of meaning" based on the existential and functional effect of the doctrine of "substitution" before reading the Qur'an. The Qur'an, in various cases, has ordered to "repent". According to the conducted surveys, the highest frequency of the direction of "Mustaazeh Maneh" belongs to "Shaitan". "Protection and negation of Satan's rule", "prevention of slips in recitation and mistakes in interpretation" as well as "psychological and epistemological therapy" are among the major existential and functional works of "Esta'izah". Paying attention only to the appearance of words, phrases and sentences of the text, the sharing of mental ideas and the lack of need to discover and the

Received: 01/04/2024

eISSN: 2538-2012

ISSN: 2008-9252

* Corresponding Author: h.imandar@shirazu.ac.ir

How to Cite: Imandar, H., Farshadnia, Y. (2024). The Quran and the Teaching of "Seeking Refuge (Isti'ādhah)"; a Challenge for the Theory of "Multiplicity of Meaning", *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 15(57), 197-230. DOI: 10.22054/RJQK.2024.79008.2958

importance of "author's intention" in understanding the text are among the contents of semantic theories that cause "multiplicity of meaning" in the understanding of texts. With a view to reasons such as; One: "Revelation of "Word" and "Meaning" in the Qur'an", two: "Emphasis on "Istiazeah" before reciting the Qur'an" and three: "Triple functions of Istiazeah recitation", "multiplicity of meaning" in the Qur'an is challenged.

1. Introduction

The Holy Quran, as the word of revelation and a sacred text, possesses not only rhetorical I'jāz but also effective I'jāz. For example, the Quran says: "Wa Idhā Sami'ū mā Unzila ila al-Rasūl Tarā A'yunuhum Tafīdu min al-Dam'i mimmā 'Arafū minal Ḥaqq" (al-Mā'idah/83). This indicates the impact of truth on prepared and humble hearts, ultimately leading to the transformation of individuals (Gharatati, 1383: 2, 358). Additionally, the effective I'jāz can be observed in some earlier Quranic works, such as "Thalāthu Rasā'il fī I'jāz al-Qurān al-Karīm." (cf. Rummānī, Khaṭṭābī, and Jurjānī, 1976: 70-71)

Effective I'jāz are essentially a moral and transcendent implication found nowhere else in human works, to the extent that its foundation is based on the sender and the text and its reception is also dependent on the "Conditions of the Reader." (Jawāhirī, 1393: 138)

On the other hand, the Holy Quran frequently commands the act of "Isti'ādah," where in most verses containing this command, "Satan" is introduced as the one to seek refuge from "musta'ādhun minh," and it refers to matters such as "Repelling the whispers of Satan" (al-Fuṣṣilat/36) and "Protecting from the Evils of Satan" (Āli 'Imrān/36). The Quran explicitly commands taking the enmity of Satan seriously: "Inna al-Shayṭāna lakum 'Aduwwun fa Ittakhidhūhu 'Aduwwan Innamā Yad'ū Ḥizbahū li Yakūnū min Aṣḥāb al-Sa'ir." (al-Fāṭir/6)

Such warnings are also found in the impeccable Imams hadiths (AS): "In Iblīs La'natullāh Atāhu wa Huwa Yajrī min Ibni Ādam Majrā al-Dam fil 'Urūq" (Kulaynī, 1430: 15, 277); an enemy who is as close to humans as blood flowing through their bodies. Furthermore, the actions of Satan on humans manifest in various forms such as "Whispering," "Deception" (hiding flaws), "Confusion"

(obscuring matters), "Beautification" (creating attraction), "Despair" (instilling hopelessness), "Procrastination" (delaying), and "Misguidance" (diverting from the straight path and truth). Ultimately, one can understand the mechanisms of Satan's influence on humans to encompass their perceptual faculties, including external and internal senses, as well as the faculties of sensation, imagination, illusion, and reason (CF. Mo'addab and Salemi, 1399: 219). Among the instances where the Quran commands "Isti'ādḥah" is during the "Recitation of the Quran": "Faidhā Qara'tal Qurān fa Ista'idh billāh minal Shayṭānil Rajīm." (al-Nahl/98)

There is no doubt that the Quran is, in terms of its wording, inalterable, but from a spiritual perspective, it is distortable. In this regard, it can be observed that those who are discouraged from the literal alteration of the Quran have resorted to playing with its meanings, proposing a theory that serves their purpose. This theory posits that from one true statement, different understandings can be derived (Misbah Yazdi, 1399: 146). Therefore, the "Multiplicity of Meanings" is particularly relevant when discussing sacred texts. What existential impact and functional role does the principle of "Seeking refuge before reading the Quran" have? And what is the impact of the principle of "Seeking refuge before reading the Quran" in critiquing the "Multiplicity of meanings"? These are some of the major questions of this research. According to the research hypothesis, "Seeking refuge before reading" has existential and functional effects that influence the understanding of the Quran reader.

2. Background of Research

Mohammadi Nik's thesis (1390) titled "Psychological Effects of Seeking Refuge from the Perspective of the Quran and Hadith," the article by Ma'arif and Soleymanieh Na'ini (1392) on "The Place and Philosophy of Seeking Refuge from the Perspective of the Quran and Hadith," the master's thesis by Riahi and Abedini (1393) titled "The Reality of Seeking Refuge from the Perspective of Ibn 'Arabī, Mullā Ṣadrā, and Imam Khomeini," the book by Mousavi Jazayeri (1393) titled "The Effects and Blessings of Seeking Refuge in Allah, the Exalted, from the Accursed Satan in the Quran and Hadith," the article by Maleki (1396) on "Seeking Refuge and Its Effects in the Spiritual Perfection of Man with Emphasis on Mullā Ṣadrā's View in Quran

Exegesis," and the thesis by Vatan-Khah (1398) on "The Effects and Contexts of Seeking Refuge in the Quran and Traditions" are works that have been conducted in this field. Therefore, no research focusing on the principle of "Seeking refuge before reading" with the aim of critiquing the "Theory of multiplicity of meanings" has been observed.

3. Methodology

The methodology of the present study falls under qualitative studies (content analysis). It aims to reach the foundations and exegesis derived from the systematic study of communicative products (the overt content of the message), which a definition is presented by Laurence Bardin concerning content analysis (Bardin, 1375: 25). In the Quran, the derivatives of the word "Awadha" (a form of seeking refuge) are mentioned 17 times (Parcham and Ali Asgari, 1397: 71). Among the verses addressing the issue of "Seeking refuge," Satan is mentioned most frequently as the "one to seek refuge from" *musta'adhun minh*. Accordingly, in line with the research topic, selected (sample) verses from the statistical population are purposefully categorized into those that reference "Seeking refuge" and "Satan." Additionally, relevant analytical findings from the table of hadiths and the interpretations of commentators will also be utilized.

4. Final Conclusion

In examining the verses of the Quran that employ the concept of "Isti'adhah," it was revealed that Satan has the highest frequency as the "one to seek refuge from (*musta'adhun minh*)." In verse 98 of Surah al-Nahl, Satan is specifically mentioned as the "*musta'adhun minh*." The existential and functional effects of "Isti'adhah" can be categorized into three main themes: A) Preservation and negation of Satan's authority, B) Prevention of error in recitation and misconception in exegesis, and C) Psychological and cognitive healing. A mere focus on the superficial aspects of the wording, phrases, and sentences in the text, the sharing of subjective perceptions, and the lack of need to discover the "Author's Intent" in understanding the text are among the primary implications of meaning theories that enable "Multiplicity of meanings" in understanding texts, especially "Sacred texts." Given reasons such as the "Being revelation of both word and meaning in the Quran," the "Emphasis on seeking

refuge before reciting the Quran," and the "Threefold functions of seeking refuge," the understanding of God's revealed word (the Quran) is not arbitrary or unregulated in such a way that the functions of "Seeking refuge" and its three layers (preservation, prevention, healing) permit any interpretation or understanding of this guiding book, thus challenging the theory of "Multiplicity of meanings." In addressing the objection that doubted the effectiveness of seeking refuge, one should not overlook the practical function of "Seeking refuge," a teaching regarded by commentators as a fortress safeguarding the reader in "Correctly understanding the Quran" and ensuring "Multiplicity of meanings," provided that one embodies these traits and fosters a protected mental state.

Keywords: Quran, Concept of Seeking Refuge (Isti'ādah), verse 98 of Surah al-Nahl, Multiplicity of Meanings, Satan.

قرآن و آموزه «استعاذه»: چالشی پیش روی نظریه «تکثر معنا»

حمید ایماندار * استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

یوسف فرشادنیا دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

چکیده

قرآن به عنوان متن و کلام الهی، دارای اعجاز تأثیری و از جهت «لفظ» و «معنا»، امری وحیانی است. از طرفی خدا به پیامبر (ص) هنگام قرائت قرآن، امر (ندبی) به «استعاذه» نموده است. از دیگر سو، «تکثر معنا» به عنوان یک نظریه معنایی در خصوص متون دینی و به طور خاص قرآن مطرح است. نوشتار حاضر به شیوه‌ای تحلیلی، بر اساس جدول تحلیل محتوا و ابزار کتابخانه‌ای، نظریه‌ی «تکثر معنا» را بر پایه اثر وجودی و کارکردی آموزه «استعاذه» پیش از قرائت قرآن مورد نقد قرار داده است. قرآن، در موارد مختلفی، امر به «استعاذه» نموده است. طبق بررسی‌های انجام شده، بالاترین فراوانی از جهت «استعاذه منه»، به «شیطان» تعلق دارد. «صیانت و نفی سلطه شیطان»، «پیشگیری از لغزش در تلاوت و اشتباه در تفسیر» و همچنین «درمان روانی و معرفتی» از آثار وجودی و کارکردی عمده «استعاذه» است. توجه صرف به ظواهر لفظ، عبارت و جمله‌های متن، سهمی بودن تصورات ذهنی و عدم نیاز به کشف و اهمیت «مراد مؤلف» در فهم متن از جمله مفاد نظریه‌های معنایی است که موجب «تکثر معنا» در فهم متون می‌شود. با نظری به دلایلی چون؛ یک: «وحیانی بودن لفظ» و «معنا» در قرآن، دو: «تأکید به «استعاذه» پیش از قرائت قرآن» و سه: «کارکردهای سه‌گانه استعاذه قرائت»، «تکثر معنا» در قرآن با چالش مواجه می‌شود؛ بنابراین باید به آموزه «استعاذه» به عنوان راهبرد عملی قرآنی و دژ محکم در راستای «فهم صحیح قرآن» و پیشگیری از «تکثر معنا» بهره برد.

کلیدواژه‌ها: قرآن، آموزه استعاذه، آیه ۹۸ سوره نحل، تکثر معنا، شیطان.

۱. بیان مسئله

قرآن کریم به‌عنوان کلام و حیانی و متن قدسی علاوه بر اعجاز بیانی، دارای اعجاز تأثیری است برای نمونه قرآن می‌فرماید: «وَإِذَا سَمِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ الرَّسُولُ تَرَىٰ أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ...» (مانده/۸۳)؛ که نشان از اثرگذاری حق (قرآن) بر قلب‌های آماده و متواضع است که به منقلب شدن انسان منتهی می‌شود (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۵۸). همچنین اعجاز تأثیری در برخی آثار متقدم قرآنی نظیر؛ «ثلاث رسائل فی إعجاز القرآن الکریم» مشاهده می‌شود (ر.ک: رمانی، خطابی و جرجانی، ۱۹۷۶ م، ص ۷۱-۷۰). اعجاز تأثیری در واقع کشش وجدانی و فرازبانی است که در هیچ اثر بشری نظیر آن یافت نمی‌شود به گونه‌ای که بنیاد آن بر فرستنده و متن استوار بوده و دریافت آن به «شرایط قاری» نیز وابسته است (جواهری، ۱۳۹۳، ص ۱۳۸). از طرفی قرآن کریم در موارد متعددی، امر به «استعاذه» نموده است: «وَإِذَا يَنْزَعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (اعراف: ۲۰۰)؛ و هرگاه وسوسه‌ای از شیطان به تو رسد، به خدا پناه بر؛ که او شنونده و داناست! در بیشتر آیات دربردارنده امر «استعاذه»، «شیطان» به‌عنوان «مستعاذ منه» معرفی و در سبب «استعاذه» به مواردی نظیر؛ «دفع وسوسه‌های شیطان» (فصلت: ۳۶)، «دفع شرور شیطان» (آل عمران: ۳۶) اشاره شده است. علاوه بر آن، قرآن، به‌صراحت، در مورد جدی گرفتن دشمنی شیطان امر نموده است: «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (فاطر: ۶). چنین هشدار در روایات معصومان (ع) آمده است: «إن إبليس لعنه الله أتاه - وهو يجري من ابن آدم مجرى الدم في العروق» (کلینی، ۱۴۳۰ ق، ج ۱۵، ص ۲۷۷)؛ دشمنی که از جهت نزدیکی به انسان، بسان خون و جریان آن در بدن است. از سویی، کنش‌های شیطان در انسان در قالب‌های گوناگونی نظیر؛ «وسوسه»، «تدلیس» (پنهان‌سازی عیب)، «تلبیس» (مشتبه ساختن امر)، «تسویل» (زیباسازی و ایجاد علاقه)، «تأییس» (القای یأس) و «تسویف» (تأخیر انداختن)، «اضلال» (عدول از راه مستقیم و حق) صورت می‌پذیرد و در نهایت می‌توان سازوکار نفوذ شیطان در انسان را شامل دستگاه ادراکی‌اش، شامل حواس ظاهر و باطن و قوای حس، خیال، وهم و عقل دانست

(ر.ک: مؤدب و سالمی، ۱۳۹۹، ص ۲۱۹). از مواضعی که قرآن امر به «استعاذه» نموده، «قرائت قرآن» است: «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (نحل: ۹۸). شکی نیست، قرآن از جهت لفظی، تحریف‌ناپذیر، اما از نظر معنوی، تحریف‌پذیر است و از این جهت مشاهده می‌شود، کسانی که از تحریف لفظی قرآن ناامیدند و چاره‌ای جز بازی با معانی قرآن ندارند، نظریه‌ای را مطرح و آن را دستاویز خود ساخته‌اند؛ نظریه‌ای که می‌گوید از یک کلام حق می‌توان فهم‌های متفاوتی به دست آورد (مصباح یزدی، ۱۳۹۹، ص ۱۴۶)؛ بنابراین «تکثر معنا»، در خصوص متون به‌ویژه، متون قدسی و دینی مطرح است. پژوهش حاضر می‌کوشد به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد؛

پرسش اول: آموزه «استعاذه قرائت قرآن» چه اثر وجودی و کارکردی دارد؟

پرسش دوم: تأثیر آموزه «استعاذه قرائت قرآن» در نقد «تکثر معنا» چیست؟

مطابق فرضیه و مدعای پژوهش، «استعاذه» پیش از قرائت قرآن که در آیه ۹۸ از سوره نحل به آن امر شده، دارای اثر وجودی و کارکردی است که در فهم قاری قرآن تأثیر می‌گذارد.

۲. پیشینه پژوهش

غالب پژوهش‌های موجود در زمینه «استعاذه»، این آموزه را از دو منبع قرآن و حدیث و در برخی تلاش‌های پژوهشی، مسئله «استعاذه» به صورت تطبیقی، از منظر اندیشمندان مورد بررسی قرار گرفته است. پایان‌نامه محمدی نیک (۱۳۹۰) با عنوان «آثار روان‌شناختی استعاذه از دیدگاه قرآن و حدیث»، مقاله معارف و سلیمانیه نائینی (۱۳۹۲) با موضوع «جایگاه و فلسفه استعاذه، از دیدگاه قرآن و حدیث»، ارشد ریاحی و عابدینی (۱۳۹۳) در مقاله‌ی «حقیقت استعاذه از دیدگاه ابن عربی، ملاصدرا و امام خمینی (ره)»، کتاب موسوی جزایری (۱۳۹۳) تحت عنوان «آثار و برکات الإستعاذه بالله تعالی من الشیطان الرجیم فی القرآن و الحدیث»، مقاله ملکی (۱۳۹۶) با موضوع «استعاذه و آثار آن در استکمال معنوی انسان با تأکید بر نظر ملاصدرا در تفسیر قرآن» و پایان‌نامه وطن‌خواه (۱۳۹۸) با موضوع «آثار و زمینه‌های استعاذه در قرآن و روایات» بخشی از پژوهش‌های انجام‌گرفته در زمینه

قرآن و آموزه «استعاذه»؛ چالشی پیش‌روی نظریه «تکثر معنا»؛ ایماندار و فرشاد دنیا | ۲۰۵

«استعاذه» است. با وجود پژوهش‌های ارزشمند انجام‌شده، پژوهشی که به آموزه «استعاذه» به شکل متمرکز در «قرائت قرآن» و آثار آن پردازد مشاهده نگردید. بهره‌گیری از آموزه «استعاذه» پیش از قرائت» و کارکرد آن در نقد نظریه «تکثر معنا» از نوآوری نوشتار حاضر است.

۳. روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر از نظر انجام، در دسته‌ی پژوهش‌های کیفی (تحلیل محتوا) قرار می‌گیرد. رسیدن به مبانی و به‌نوعی تفسیر حاصل از مطالعه عینی، کمی و نظام‌مند فرآورده‌های ارتباطی (محتوای آشکار پیام)، تعریفی که لورنس باردن از تحلیل محتوا ارائه داده است (باردن، ۱۳۷۵، ص ۲۵). در قرآن، هفده مرتبه مشتقات واژه «عوذ» بیان شده است (پرچم و علی‌عسگری، ۱۳۹۷، ص ۷۱). در میان آیاتی که در آن‌ها مسئله «استعاذه» آمده، شیطان بالاترین فراوانی به‌عنوان «مستعاذ منه» است. متناسب با موضوع پژوهش، آیات منتخب (نمونه) از جامعه آماری و به‌صورت هدفمند دسته‌آیاتی که در آن به «استعاذه» و «شیطان» اشاره رفته است.

جدول ۱. تحلیل محتوای آیات دربردارنده «استعاذه»

ردیف	متن و آدرس آیه	مستعاذ منه	سبب استعاذه	مقوله
۱	وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نِزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (اعراف: ۲۰۰)	شیطان	دخول وسوسه شیطان (نزعه)	روانی
۲	وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نِزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (فصلت: ۳۶)	شیطان	دخول وسوسه شیطان (نزعه)	روانی
۳	فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (نحل: ۹۸)	شیطان	پیشگیری از افعال شیطان	روانی معرفتی
۴	وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ / وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يُخْضِرُونِ (مؤمنون: ۹۷-۹۸)	شیطان	وساوس شیاطین جهت گناه حضور شیاطین	روانی
۵	فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنَّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا	شیطان	شروع شیطان (آینده)	همه‌جانبه

ردیف	متن و آدرس آیه	مستعاذ منه	سبب استعاذه	مقوله
	وَضَعَتْ وَائِسَ الذِّكْرُ كَالْأُنثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيدُهَا بِنُكْحِ وَدُرَّتَيْهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (آل عمران: ۳۶)			
۶	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ / مَلِكِ النَّاسِ / إِلَهِ النَّاسِ / مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ / الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ / مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ (ناس: ۱-۶)	شیطان (وسواس خناس)	وسوسه و اندیشه بد شیطان (شیطان جن و انس)	روائی

همچنین به فراخور بحث، از یافته‌های جدول تحلیلی روایات و آراء تفسیری مفسران استفاده می‌شود.

۴. مفهوم شناسی

در این بخش، به تبیین مفاهیم «استعاذه» و «تکثر معنا» خواهیم پرداخت. در خصوص «استعاذه» هم به مفاهیم لغوی و اصطلاحی اشاره می‌شود.

۴-۱. استعاذه

فراهِیدی واژه «عوذ» و ترکیب «أعوذ بالله» را به معنای پناه بردن به خداوند (أَلجأ إلى الله) دانسته است (فراهِیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۲، ص ۲۲۹). ابن ذرید نیز به «ملجأ» اشاره می‌کند. وی «استعاذه» به چیزی را همان «توسل» و «پناه بردن» به آن می‌داند. همچنین ابن درید «عوذ» را در معنای عرفی، «بهترین گوشت» بیان کرده که بر استخوان چسبیده باشد و استخوان به عنوان «ملجأ» و پناهگاه گوشت به کیفیت گوشت کمک می‌کند (ابن درید، ۱۹۸۷ م، ج ۲، ص ۶۹۸). ازهری نیز به «ملجأ» و «پناه» آوردن اشاره نموده است و در ادامه ضمن بیان گزارشی از پیامبر اعظم (ص)، چنین تبیین می‌کند که پیامبر با «معوذتین» از شرور خود را در پناه خداوند می‌سپرد. وی کلمه «ملاذ» را مترادف «معاذ» معرفی کرده و در معنای عرفی «عوذ» نزد عرب نیز به کلماتی نظیر؛ «نلوذ» و «ونستجیر» به معنای پناه و ملجأ اشاره نموده است (ازهری، ۲۰۰۱ م، ج ۳، ص ۹۴-۹۳). جوهری، ابن فارس و راغب اصفهانی نیز به معنای «پناه» و «ملجأ» اشاره کرده‌اند (جوهری، ۱۴۰۷ ق، ج ۲، ص ۵۶۷؛ ابن فارس، ۱۳۹۹

قرآن و آموزه «استعاذه»؛ چالشی پیش‌روی نظریه «تکثر معنا»؛ ایماندار و فرشادنی | ۲۰۷

ق، ج ۴، ص ۱۸۴-۱۸۳؛ راغب اصفهانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۳۵۲). قرشی بنایی در قاموس، «عوذ» را به معنای پناه بردن (التجاء)، «اعاذه» در پناه قرار دادن، «استعاذه»؛ پناه بردن و اعتصام و «معاذ» را مصدر میمی دانسته و به آیه «قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي» اشاره نموده که نصب آن برای مفعول مطلق است (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ ق، ج ۵، ص ۶۸). در جمع‌بندی معنای واژه «استعاذه» چنین می‌توان گفت که اصل در این واژه همان معنای «پناه بردن» و «التجاء» و «اعتصام» است. به‌طوری که خداوند بهترین «ملجأ» و «پناه» از همه آفات و شرور به‌ویژه شرور و وسوسه‌ها و مخاطرات شیطانی است.

۲-۴. تکثر معنا

یکی از چالش‌های قابل‌تأمل در نظریه‌های تفسیری، وحدت یا کثرت معناست. این پرسش اساسی که هر متن، بالضرورة یک معنای صحیح دارد؛ یا می‌تواند چندین معنای صحیح داشته باشد؛ و یا وجوباً چندین معنای صحیح دارد؟ نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. از سویی و بر اساس نظریه قصدی‌ستیزی در هرمنوتیک که اساساً باوری به نیت مؤلف و نقش آن در معنا یا تفسیر متن ندارد راه برای پذیرش تکثر معنایی متن هموار است (عابدی سرآسیا، ۱۳۹۴، ص ۱۴۰). این درحالی است که متنی نظیر؛ قرآن بر نیت مؤلف تأکید دارد: «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (نحل: ۴۴) به‌گونه‌ای که برخی مفسران احتمال داده‌اند آیه اشاره به دو نوع وحی داشته باشد، یک وحی که قرآن است و برای همه‌ی مردم و یک وحی که برای تفسیر و بیان قرآن و مخصوص پیامبر (ص) است (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۴، ص ۵۲۶). در حوزه معنا و تفسیر، دست کم دو نظریه مهم وجود دارد که یکی بر نقش و «مراد مؤلف» و دیگری بر «مرگ مؤلف» (ر.ک: بارت، ۱۹۹۵ م) تأکید می‌کند. از طرفی جریان غالب و مسلط در عینی‌گرایی تفسیری، مؤلف و قصد و نیت وی را محور تعیین معنا می‌داند. به‌طوری که «متن» وسیله‌ی اظهار معنایی است که به‌واسطه‌ی «مراد مؤلف» تعیین یافته؛ از این‌رو کاملاً طبیعی است که خواننده و مفسر در مواجهه با متن در جستجوی دریافت و کشف این معنای مقصود و مراد جدی مؤلف باشد (واعظی، ۱۳۸۹، ص ۳۲). ذکر این نکته لازم است که نظریه‌های معنا و

تفسیر دارای گونه‌گونی قابل توجهی هستند لکن متناسب با نوشتار حاضر، آن دسته نظریه‌هایی که زدودن نیت و مراد ماتن و مؤلف در فهم متن را مورد تأکید قرار می‌دهند از اهمیت بیشتری برخوردارند. نمونه آن نظریه «دریافت» است که نقش مفسر را در معنای یک لفظ، عبارت یا جمله، نقشی فعال و سازنده دانسته و براین باورند که معنا اساساً در فرآیند دریافت آن توسط مخاطب و مفسر ساخته می‌شود. در این نظریه، مفاهیمی همچون؛ خواندن، تأثیر، واکنش و پاسخ، اهمیت می‌یابند و مفاهیمی نظیر منشأ متن و یا قصد مؤلف، بی‌اهمیت تلقی می‌شوند. هرمنوتیک هیدگر و گادامر، تأثیر زیادی در پیدایش این نظریه داشته است (هوی، ۱۳۸۵، ص ۳۱۷-۳۱۶). به‌طور کلی می‌توان گفت که مفاد برخی نظریه‌ها در فهم متن همچون؛ «نظریه اشاره‌ای» توجه به ظواهر لفظ، عبارت و جمله‌های متن (ر.ک: آلستون، ۱۳۸۱، ص ۶۹-۶۸). برخی دیگر نظیر؛ «نظریه دریافت» عدم اختصاص سهمی برای «مراد مؤلف» در فهم متن (ر.ک: هوی، ۱۳۸۵، ص ۳۱۷-۳۱۶) و برخی نیز از سهم تصورات ذهنی در فهم متن حکایت می‌کند (ر.ک: آلستون، ۱۳۸۱، ص ۴۴-۴۵). مطابق فرضیه پژوهش حاضر، «استعاده» پیش از قرائت قرآن اثر وجودی داشته و در فهم قاری قرآن تأثیر گذاشته و به گونه‌ای خواهد شد که هر معنا و مفهومی نمی‌توان در دایره فهم آیات قرآن حضور پیدا کند و نقش خداوند به‌عنوان منشأ «نزول» و «حفظ» این متن وحیانی بنابر آیه «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (حجر: ۹) از جایگاه ویژه برخوردار است و از این جهت نظریه‌های معنا نظیر؛ «نظریه دریافت» که بر حذف «مراد مؤلف» تأکید می‌کند در مقوله «فهم قرآن» به‌بوت نقد کشانده می‌شود.

۵. قرآن و آموزه «استعاده»

در قرآن کریم، هفده بار مشتقات «عوذ» به‌کار رفته است که بیشتر از همه، صورت‌های ثلاثی مجرد آن نظیر؛ «عُدْتُ»، «أَعُوذُ»، «يَعُوذُونَ»، «مَعَاذٌ» و در ثلاثی مزید یک بار صورتی از باب افعال «أَعِيدُهَا» و چهار مرتبه از باب استفعال «استعاده» در صیغه امری «اسْتَعِذْ» آمده است. در این آیات جز یک بار که در نکوهش از پناه جستن آدمیان از جن سخن به میان آمده، در دیگر موارد، باری تعالی به‌عنوان تنها «ملجأ» و «مأوا» معرفی شده است. جهت

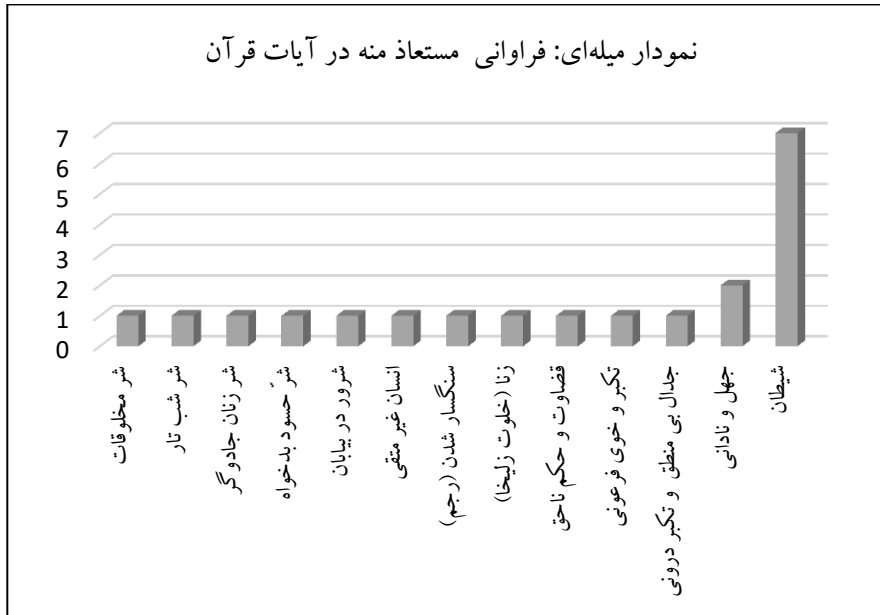
قرآن و آموزه «استعاذه»؛ چالشی پیش‌روی نظریه «تکثر معنا»؛ ایماندار و فرشادینا | ۲۰۹

بررسی دقیق «استعاذه» در سوره‌های قرآن، از فهرست ترتیب نزول سوره‌ها بهره گرفته می‌شود. اولین سوره‌ای که در آن، مسئله استعاذه اشاره و مورد تأکید قرار گرفته، سوره «فلق» است. در ادامه به بررسی اجمالی آیات دربردارنده آموزه «استعاذه» در قالب جدول تحلیل محتوا خواهیم پرداخت.

جدول ۲. تحلیل محتوای آیات قرآن دربردارنده آموزه «استعاذه»

ردیف	متن آیات	مستعاذ به	مستعاذ منه
۱	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (فلق: ۱) مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ (فلق: ۲) وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ (فلق: ۳) وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ (فلق: ۴) وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ (فلق: ۵)	خداوند	-
		خداوند	شر مخلوقات
		خداوند	شر شب تار
		خداوند	شر زنان افسونگر (جادوگر)
		خداوند	شر حسود بد خواه
۲	قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (ناس: ۱) مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ (ناس: ۴)	خداوند	-
		خداوند	از شر آن وسوسه گر نهانی
۳	وَإِنَّمَا يَنْزِعُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (اعراف: ۲۰۰)	خداوند	شیطان (انس و جن)
۴	وَأَنَّهُ كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزَادُوهُمْ رَهَقًا (جن: ۶)	جن	شور و سالم ماندن
۵	قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ نَقِيًّا (مریم: ۱۸)	خداوند	انسان غیر متقی
۶	قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (هود: ۴۷)	خداوند	جهل (عدم علم)
۷	وَرَأَوْتَهُ أَلْبِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُغْلِبُ الظَّالِمُونَ (يوسف: ۲۳) قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعِنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَطَّالِمُونَ (يوسف: ۷۹)	خداوند	خلوت زلیخا
		خداوند	قضات و حکم ناحق
۸	وَقَالَ مُوسَى إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ (غافر: ۲۷) إِنَّ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا	خداوند	تکبر و خوی فرعون
		خداوند	جدال‌های بی منطق

شایان ذکر است، «شیطان» به عنوان «مستعاذ منه» در آیات مذکور، از نظر ترکیب و توصیف متفاوت است. برای نمونه، مادر حضرت مریم (ع)، از شیطان رانده شده «الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (آل عمران: ۳۶) به خداوند پناه می‌برد. حال آن‌که در سوره مؤمنون هم از وسوسه‌های شیاطین «مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ» (مؤمنون: ۹۷) و در آیه‌ی دیگر از حضور شیاطین «أَنْ يَخْضَرُونَ» (مؤمنون: ۹۸) به خداوند پناه برده می‌شود. واژگانی نظیر؛ «نزغ»، «همزات» و «الْوَسْوَسِ» که در آن، شیطان، «مستعاذ منه» معرفی شده، از جهت مفهوم و بسامد معنایی، قابل تأمل است. برای نمونه، ابن درید، وسوسه را القای قلب «مَا جَاءَ فِي التَّنْزِيلِ وَهُوَ مَا يَلْقِيهِ الشَّيْطَانُ فِي الْقَلْبِ» دانسته است (ابن درید، ۱۹۸۷ م، ج ۱، ص ۲۰۵). نمونه‌ی دیگر، واژه «نزغ» معانی‌ای نظیر؛ «افساد ما بین» (ر.ک: فراهیدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۴، ص ۳۸۴)، «غیبت و یاد دیگران به بدی، القای سوء در قلب» (ابن درید، ۱۹۸۷ م، ج ۲، ص ۸۲۰) برای آن ذکر شده است. در ادامه و با تمرکز بر آیه ۹۸ از سوره نحل و تبیین اثر وجودی و کارکردی «استعاذه قرائت» برخی معانی به فراخور بحث، مورد تبیین قرار می‌گیرد.

۶. «استعاذه» قبل یا بعد از قرائت؟

قطب راوندی (م ۵۷۳ ق) «استعاذه» را قبل از قرائت و امری مستحب دانسته است (قطب راوندی، بی تا، ج ۱، ص ۱۱۸). ابن جزری (م ۸۳۳ ق) صاحب «النشر فی القراءات العشر» بر این باور است که هدف تشریح «استعاذه» اقتضا می کند که «استعاذه» پیش از قرائت باشد؛ چه اینکه «استعاذه»، تطهیر دهان از سخنان لغو و آلوده ای است که با آن سروکار دارد؛ و خوشبو کردن آن و آماده شدن برای تلاوت کلام خدای متعال است (ابن جزری، بی تا، ج ۱، ص ۲۵۶). همچنین اکثر مفسران به «استعاذه» قبل از قرائت قرآن قائل اند. سیوطی در این زمینه می نویسد: «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ، أَى أَرَدْتَ الْقِرَاءَةَ، لَتَكُونَ الْاسْتِعَاذَةَ قَبْلَهَا» (سیوطی، ۱۴۰۸ ق، ج ۱، ص ۱۹۱). نظر محمدهادی معرفت نیز چنین است: «وَأَمَّا الْاِكْتِفَاءُ بِالْمَسْبَبِ عَنِ السَّبَبِ فَكَقَوْلِهِ تَعَالَى: فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. أَى: إِذَا أَرَدْتَ قِرَاءَةَ الْقُرْآنِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ عَنِ السَّبَبِ الَّذِي هُوَ الْإِرَادَةُ؛ وَالدَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ أَنَّ الْاسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ، أَى اسْتَعِذْ إِذَا قَرَأْتَ، أَى أَرَدْتَ الْقِرَاءَةَ» (معرفت، ۱۴۲۸ ق، ج ۵، ص ۴۵۹) که از نظر ایشان، آمدن اکتفا به فاعل (بدون علت و سبب) همانند آیه مذکور، نشان از آن دارد که آیه بدین شکل بیان می شود که چنانچه اراده قرائت در کسی ایجاد شد، قبل از قرائت، باید «استعاذه» و پناه بردن به خداوند انجام پذیرد.

۷. اثر وجودی و کارکردی «استعاذه» پیش از قرائت قرآن

از جمله مواردی که در قرآن، امر به «استعاذه» شده، پیش از قرائت قرآن است: «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (نحل: ۹۸)؛ هنگامی که قرآن می خوانی، از شر شیطان مطرود، به خدا پناه بر. جهت استخراج کارکردهای «استعاذه قرائت»، به بیان روایات معصومان (ع) و آراء تفسیری خواهیم پرداخت. تذکر این نکته لازم است که در نوشتار حاضر، به سه کارکرد عمده و به نظر جامع، یعنی؛ «صیانت و نفی سلطه شیطان»، «پیشگیری از لغزش در تلاوت و اشتباه در تفسیر» و «درمان روانی و معرفتی» پرداخته می شود هرچند این بدان معنا نیست که کارکردهای «استعاذه قرائت» در این سه کارکرد منحصر است و

نمی‌توان دسته‌بندی‌های گوناگونی برای کارکردهای «استعاذه قرائت» طراحی نمود.

۱-۷. صیانت و نفی سلطه شیطان

در روایات معصومان(ع) به نقش «استعاذه» در مسئله صیانت تأکید شده است. در روایتی از امام باقر(ع) در خصوص نقش «استعاذه» و «بِسْمِ اللَّهِ...» چنین گزارش شده است: «عَنْ قُرَاتِ بْنِ أَخْنَفَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ(ع) قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ أَوَّلُ كُلِّ كِتَابٍ نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَإِذَا قُرِئَتْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَلَا تُبَالِي أَلَّا تَسْتَعِيدَ وَإِذَا قُرِئَتْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ سَتَرْتُكَ فِيمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» (کلینی، ۱۴۳۰ ق، ج ۶، ص ۱۴۸)؛ فرات بن احنف گوید: از امام باقر(ع) شنیدم که می‌فرمود، اول هر کتاب آسمانی که نازل شد، «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» بود؛ وقتی «بِسْمِ اللَّهِ» گفתי نگران نباش که استعاذه نکردی زیرا وقتی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» گفתי حجاب [و پناهی] بین تو و [بدی‌های] آسمان و زمین کشیده شده است. می‌توان اینگونه دریافت که کارکرد «استعاذه» همانند «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» موجب حفاظت شخص از هر آنچه میان آسمان و زمین است. شیطان از مهم‌ترین موجوداتی است که باید با «استعاذه» یا «بِسْمِ اللَّهِ...» از شرور آن مصون ماند. هر چند عوامل مصونیت از شیطان تنها استعاذه نیست و علاوه بر «استعاذه» عوامل مهمی نظیر؛ ایمان، تقوا، توکل و دعا نقش اساسی دارد (هاشمی رفسنجانی و همکاران، بی‌تا، ج ۱۸، ص ۱۶۸). از نظر علامه طباطبایی، «استعاذه» پناه جستن قلبی به خداوند و معنا چنین است که، وقتی قرآن می‌خوانی، از باری تعالی بخواه، مادامی که در حال قرائت قرآن هستی از اغوای شیطان رجیم پناهت دهد، بنابراین استعاذه‌ای که در آیه ۹۸ سوره نحل بدان امر شده حال و وظیفه «قلب» و «نفس» قرآن‌خوان است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۳). از نظر ایشان استعاذه‌ی زبانی مقدمه برای ایجاد آن حالت نفسانی است نه اینکه خودش استعاذه باشد. همچنین علامه دو نکته مهم از آیه را متذکر می‌شود اولین نکته اینکه، «استعاذه»، «توکل» بر خدا است، زیرا باری تعالی در تعلیل لزوم «استعاذه»، بجای «استعاذه»، «توکل» را آورده و سلطنت شیطان را از متوکلین نفی نموده است. دومین نکته آنکه، «ایمان» و «توکل»، دو معیار صدق عبودیت‌اند، به گونه‌ای که ادعای عبودیت بدون «ایمان» و «توکل»، ادعایی

کاذب است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۳) علامه به آیه «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ» (حجر: ۴۲) استناد نموده است. چرا که مطابق آیه فوق، خداوند، سلطنت شیطان را از بندگان خود نفی نموده است، چیزی که هست در آیه مورد بحث به جای بندگان، افراد با «ایمان» و «متوکل» را آورد. اعتبار عقلی هم با این معنا می‌سازد، زیرا «توکل» عبارت است از اینکه: انسان زمام تصرف در امور خود را به دست غیر خود دهد و تسلیم او شود که هر چه او صلاح دید و کرد، همان را صلاح خود بداند و این خود اخص آثار عبودیت است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۴)؛ بنابراین «استعاذه» در واقع و به طور واقعی صیانت از سلطه شیطان است. ایروانی در کتاب دروس تمهیدیه، ضمن بیان این نکته که «استعاذه» مطرح در آیه نود و هشت سوره نحل علیرغم بیان کیفیت «استعاذه»، در واقع مصونیت قارئ را به ذهن متبادر می‌کند: «و لا یبعد ان تکون النکتة فی هذا الأدب القرآنی ابتعاد الشیطان عن ساحة القارئ و من ثم یزول المانع عن إدراک المعانی الدقیقة للقرآن الکریم و الغور فیها» (ایروانی، ۱۴۲۸، ق، ج ۲، ص ۹۲۴) و این مصونیت بالتبع، موجب زدایش موانع درک معانی دقیق قرآن و ژرف‌نگری می‌شود. همچنین صاحب تفسیر هدایت در بخش ابتدائی تفسیر آیات ۹۸ به بعد سوره نحل، با عنوان «چگونگی فهم قرآن» این نکته را مطرح می‌کند که قرآن را کسی می‌تواند بفهمد که از زیر «نفوذ و سلطه شیطان» خارج شده باشد و از این «نفوذ» تنها «متوکلان» خلاص می‌شوند که از شر شیطان به خدا پناه می‌برند، ولی کسانی که با اطاعت از شیطان، او را شریک در کارهای خویش قرار می‌دهند، شیطان بر ایشان تسلط پیدا می‌کند و آنان را از دیدن نور قرآن بازمی‌دارد (مدرسی، ۱۴۲۹، ق، ج ۴، ص ۳۶۸)؛ بنابراین از کارکرد راهبردی «استعاذه»، مصونیت و نفی سلطه شیطان است و نقش مهمی در درک معانی الفاظ و مفاهیم اصیل قرآنی دارد.

۲-۷. پیشگیری از لغزش در تلاوت و اشتباه در تفسیر

از کارکردهای «استعاذه پیش از قرائت قرآن» می‌توان به مقوله پیشگیری در عرصه تلاوت و تفسیر اشاره نمود. در روایات ائمه اهل‌بیت (ع) به جنبه پیشگیری «استعاذه» از لغزش و

قرآن و آموزه «استعاذه»؛ چالشی پیش‌روی نظریه «تکثر معنا»؛ ایماندار و فرشادینا | ۲۱۵

معصیت اشاره شده است: «الإمامُ الصادقُ عليه السلام: أَعْلَقُوا أَبْوَابَ الْمَعْصِيَةِ بِالْإِسْتِعَاذَةِ وَ افْتَحُوا أَبْوَابَ الطَّاعَةِ بِالتَّسْمِيَةِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹۳، ص ۳۱۳)؛ درهای معصیت را با «استعاذه» ببندید و درهای طاعت را با تسمیه (بسم الله الرحمن الرحيم) بگشایید. در تفسیر مجمع‌البیان، مرحوم طبرسی ابتدا «استعاذه» را تعریف و در ادامه، کارکرد آن را این‌گونه تبیین می‌کند: «استعذ بالله من وسوسة الشيطان عند قراءة تك، لتسلم في التلاوة من الزلل و في التأويل من الخطل» (طبرسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۶، ص ۱۹۸)؛ «استعاذه» با اظهار خضوع و مذلت، همراه است. مقصود این است که در وقت قرائت قرآن باید از وسوسه‌های شیطان به خدا پناه برد تا از لغزش در تلاوت (و اشتباه در تفسیر) مصون بماند. فیض کاشانی نیز به جنبه پیشگیرانه «استعاذه» اشاره دارد: «فَإِذَا قَرَأْتَ أَى أَرَدْتَ الْقِرَاءَةَ فَاسْتَعِذْ يَعْنِي مَنْ أَنْ يَوْسُوسَ إِلَيْكَ وَ يَغْلُطَكَ وَ يَنْسِيكَ وَ يَوْعَكَ مِنْ التَّأْوِيلِ فِي الْخَطْلِ وَ مِنَ التَّلَاوَةِ فِي الزَّلْلِ» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۹، ص ۱۶۹۳) به گونه‌ای که طبق نظر فیض، جنبه پیشگیرانه «استعاذه» شامل جلوگیری از «وسوسه»، «اشتباه»، «نسیان» و «خطا در تفسیر» و «لغزش در تلاوت» است. صاحب تفسیر نمونه مراد از «استعاذه» را، تنها ذکر جمله «أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» نمی‌داند، بلکه از نظر وی، تخلُّق به آن شرط است یعنی ذکر این جمله، مقدمه تحقق حالتی در نفس و جان انسان گردد، حالت توجه به خدا، حالت جدائی از هوا و هوس‌های سرکشی که مانع فهم و درک صحیح انسان است، حالت بیگانگی از تعصب‌ها و غرورها، خودخواهی‌ها و خودمحوری‌هایی که انسان را وادار می‌کند از همه چیز، حتی از سخنان خدا به نفع خواسته‌های انحرافی‌اش استفاده کند و تا چنین حالتی در روح و جان انسان پیدا نشود، درک حقایق قرآن برای او ممکن نیست، بلکه به عکس ممکن است قرآن را با توسل به «تفسیر به رأی» وسیله‌ای جهت توجیه خواسته‌های شرک‌آلود خود قرار دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۳۹۷-۳۹۶).

۳-۷. درمان روانی و معرفتی

قرآن، کامل‌ترین برنامه‌های تعالیم انبیای الهی، درمندان معرفت را از طریق موعظه، تقوا، یاد خدا، دعا و «استعاذه» به درگاه حضرت حق و توبه درمان می‌کند (محمدی ری شهری،

۱۳۸۵، ج ۲، ۶۰۱). در گنجینه روایی ائمه اهل بیت (ع) به جنبه درمان روانی و معرفتی «استعاذه» اشاره شده است. در کتاب مکارم اخلاق طبرسی، جهت درمان «وسوسه قلب»، طبق توصیه ائمه اهل بیت (ع)، به قرائت آیه «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» و «معوذتین» و از امام علی (ع) در خصوص وسوسه به «استعاذه» و خواندن زبانی و قلبی آیه «آمنت بالله ورسوله مخلصا له الدين» توصیه شده است (ر.ک: طبرسی، ۱۹۷۲، ص ۳۷۷). برخی بر این باورند که از ادله و حیانی بودن «الفاظ» و «معانی کلمات قرآنی» و رد انگاره تجربه دینی قرآن و انتساب آن به پیامبر (ص)، اولین آیه قابل استناد؛ «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (نحل: ۹۸) و در ادامه آن آیاتی نظیر؛ «وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا الْآخِرَةَ حِجَابًا مَسْتُورًا» (إسراء: ۴۵) و «سُنُقِرُكَ فَمَا تَسْمَعُ» (اعلی: ۶) است (ر.ک: باقری، ۱۳۸۹، ص ۱۲۱-۱۲۰) به گونه‌ای که این آیات نه تنها جنبه اثباتی داشته بلکه در عمل، کارکردهایی نظیر؛ «درمان معرفتی» دارد؛ بنابراین علاوه بر مصونیت و جنبه پیشگیرانه، در آن هنگام که انسان دچار بیماری روانی و معرفتی می‌شود، «استعاذه» کارکرد درمانی خود را خصوصاً هنگام قرائت دارد.

۸. چالش‌های پیش‌روی «تکثر معنا» در فهم قرآن

در بررسی مفاد نظریه‌های معنا نظیر؛ «نظریه دریافت» که در آن، «مراد مؤلف و ماتن» نقشی در فهم متن ندارد، آنچه امکان‌پذیر می‌شود، «تکثر معنا» در فهم و تفسیر متون است. از سویی، قرآن به‌عنوان یک متن قدسی و دارای اعجاز تأثیری بدون صامت و منفعل بودن، امر به «استعاذه» پیش از قرائت کرده است (ر.ک: نحل: ۹۸). از دیگر سو، قرآن هم از جهت «لفظ» و هم «معنا» امری و حیانی است. فهم معنایی خلاف معنای مورد نظر ماتن (باری تعالی) از جمله علل توصیه به امر «استعاذه قرائت» است که این امر از فعالیت‌های شیطان رجیم هنگام تلاوت قرآن ممکن است پیش آید. در ادامه با سه دلیل به نقد نظریه «تکثر معنا» خواهیم پرداخت.

چالش اول: وحیانی بودن «لفظ» و «معنا» در قرآن

در خصوص وحیانی بودن «لفظ» و هم «معنا» در قرآن، نظریه‌های گوناگونی وجود دارد. سه نظر عمده عبارت‌اند از: الف. دریافت معانی و محتوا توسط پیامبر (ص) از جانب خداوند و انتقال آن معانی در الفاظ توسط شخص پیامبر (ص)، ب. دریافت الفاظ توسط پیامبر (ص) از جانب خداوند و پی بردن به معانی آن‌ها مانند سایر افراد و ج. هم الفاظ و هم معانی از جانب پروردگار است و پیامبر (ص) هر دو را از باری تعالی دریافت می‌کند (ر.ک: سیوطی، ۱۳۹۴ ق، ج ۱، ص ۱۵۸-۱۵۷). به اعتقاد علمای امامیه، نه تنها محتوای قرآن الهی است بلکه شواهد قرآنی نظیر؛ آیات تحدی، وجود تعبیری همچون؛ قرائت: «إنا قرناه»، تلاوت: «نتلوها عليك بالحق»، برخی اوصاف از قبیل «كلام الله»، «كلمات الله» نشان می‌دهد الفاظ و عبارات قرآن از سوی خداوند بر پیامبر (ص) نازل شده است (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۹۸، ج ۱، ص ۱۲۴-۱۲۳). نظری به آیتی از قرآن چه در مسئله «الفاظ و قرائت» و چه «معنا و بیان» به صراحت به وحیانی بودن دو مقوله اشاره دارد. برای نمونه در سوره قیامت می‌خوانیم: «فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ» (قیامه: ۱۸) و «ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ» (قیامه: ۱۹). در این دو آیه مسئله «قرائت» (الفاظ) و «بیان» (معنا) مطرح و از نظر مفسران، باری تعالی پس از «قرائت» بر امت «بیان» مراد از آیه را بر خود دانسته است و که اشاره به این دارد که امت نمی‌تواند پیش خود بیان و به رأی و سلیقه خود تفسیر کنند (طیب، ۱۳۴۸، ج ۱۳، ص ۳۰۱)؛ و از این جهت گفته می‌شود، هم الفاظ قرآن از جانب خداوند «قرآناه» و هم تبیین و توضیح وحی برای پیامبر، به عهده خداوند «إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ» است (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱۰، ص ۳۱۰). لذا قرآن به‌عنوان یک «متن» وحیانی، در مقوله «قرائت» و «فهم» مسئله را مسکوت وانگذاشته است به گونه‌ای که هر فهمی برای واژگان و آیات قرآنی را بر نمی‌تابد و از این جهت احادیث فراوانی در خصوص جایگاه و مأوای ناپسند مفسران به رأی وارد شده است. برای نمونه شیخ صدوق در کتاب توحید از امیرمؤمنان (ع) در تذکر به تفسیر به رأی قرآن چنین نقل می‌کند: «فَإِيَّاكَ أَنْ تُفَسِّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِكَ» (ابن بابویه، ۱۳۹۸ ق، ص ۲۶۴)؛ پرهیز از اینکه کلام خدا را با رأی خود تفسیر کنی.

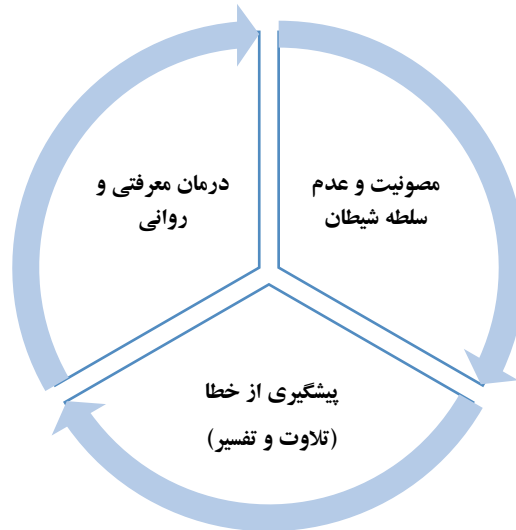
چالش دوم: تأکید به «استعاذه» پیش از قرائت قرآن

طبق آیه «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» (نحل: ۹۸)، هنگام قرائت قرآن، ضرورت دارد، به پیشگاه خداوند از شیطان رجیم، پناه ببریم. طبرسی در خصوص این آیه می‌نویسد: «إذا أردت يا محمد قراءة القرآن، فاستعد بالله من شر الشيطان المرجوم المطرود الملعون، وهذا كما يقال إذا أكلت فاغسل يديك، وإذا صليت فكبير، ومنه (إذا قمتم إلى الصلاة فاغسلوا وجوهكم)» (طبرسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۶، ص ۱۹۸)؛ خداوند به پیامبر (ص) خود امر می‌کند که هرگاه اراده قرائت قرآن کردی، از شیطان رانده شده از درگاه الهی، به باری تعالی پناه ببر. طبرسی با ذکر مثال‌هایی نظیر؛ شستن دست قبل از غذا و تکبیر قبل از نماز، مراد آیه از قرائت برخلاف ظاهر آیه را پیش از قرائت بیان نموده است. علامه طباطبایی «استعاذه» را در واقع «توکل» بر خدا دانسته و خاطر نشان می‌کند، باری تعالی در تعلیل لزوم استعاذه، بجای «استعاذه»، «توکل» را آورده و سلطنت شیطان را از متوکلین نفی کرده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۴-۳۴۳). از دیگر سو، هر عمل صالحی نظیر «قرائت قرآن» ممکن است آفاتی داشته باشد، همان‌گونه که عزت، آفتی مثل تکبر، خدمت به مردم، آفتی مثل منت گذاشتن دارد، قرائت قرآن نیز ممکن است آفاتی نظیر؛ خودنمایی، فریب مردم، فهم غلط، تفسیر به رأی داشته باشد که انسان باید هنگام تلاوت قرآن از شر همه‌ی آفات، به خداوند پناه ببرد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۴، ص ۵۷۹)؛ بنابراین «استعاذه»، از بایسته‌ها و آداب مهم قرائت قرآن است. به گونه‌ای که در برخی تفاسیر اهل سنت، «استعاذه» به‌عنوان یک سنت (ر.ک: بغوی، ۱۴۲۰ ق، ج ۳، ص ۹۵؛ ابن جوزی، ۱۴۲۲ ق، ج ۲، ص ۵۸۳) و در برخی دیگر نظیر؛ الدر المنثور سیوطی و فتح القدير شوکانی، طبق روایتی از عطاء، «استعاذه» در نماز و غیر نماز واجب بیان شده است (سیوطی، بی‌تا، ج ۵، ص ۱۶۵؛ شوکانی، ۱۴۱۴ ق، ج ۳، ص ۲۳۲-۲۳۱).

چالش سوم: اثر وجودی و کارکردی استعاذه پیش از قرائت قرآن

با تأمل به کارکردهای «استعاذه قرائت»، دو جنبه‌ی «سلبی» و «ایجابی» قابل مشاهده است. برای نمونه، «استعاذه» موجب مصونیت و عدم سلطه شیطان بر قاری قرآن شده و در پیچه

فهم عمیق و اصیل را به‌روی انسان می‌گشاید (ر.ک: کلینی، ۱۴۳۰ ق، ج ۶، ص ۱۴۸؛ ایروانی، ۱۴۲۸ ق، ج ۲، ص ۹۲۴). نظیر چنین کارکردی را در تقوا می‌توان یافت. در قرآن می‌خوانیم: «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ» (بقره/۲۸۲) که رابطه وجودی تقوای الهی را با مسئله معرفت و دانش را نشان می‌دهد به‌طوری که قلب پاک و با تقوا، همچون آینه، علوم و حقایق را می‌گیرد (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۴۵۲). همچنین از کارکردهای «استعاذه»، جنبه پیشگیرانه آن از لغزش در تلاوت و اشتباه در تفسیر است (طبرسی، ۱۴۱۵ ق، ج ۶، ص ۱۹۸؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۹، ص ۱۶۹۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۳۹۷-۳۹۶). از جهت درمان معرفتی نیز، می‌توان از «استعاذه قرائت» بهره برد به‌گونه‌ای که در روایات معصومان (ع) جهت درمان «وسوسه شیطان» با آیه «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» توصیه شده است (ر.ک: طبرسی، ۱۹۷۲ م، ص ۳۷۷)؛ بنابراین باید «استعاذه» را به‌عنوان یک آموزه راهبردی مورد توجه قرار داد و نباید تنها به گام اول یعنی؛ استعاذه زبانی بسنده شود. علامه طباطبایی به این مسئله تأکید دارد چه‌اینکه استعاذه‌ای که در آیه نود هشت سوره نحل (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ) بدان امر شده حال و وظیفه «قلب» و «نفس» قارئ قرآن است، او مأمور شده مادامی که مشغول تلاوت است این حقیقت، یعنی «استعاذه» به خدا را در دل خود بیابد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۴-۳۴۳). به‌نظر می‌رسد تا زمانی که حقیقت «استعاذه» حالتی قلبی و نفسانی نشود، کارکردهای آن (برخی یا جملگی) برای قارئ قرآن تحقق پیدا نمی‌کند. جهت فهم دقیق‌تر کارکردهای «استعاذه قرائت»، می‌توان از مدل مفهومی ذیل بهره جست که لایه‌های کارکردی و اثربخشی «استعاذه قرائت قرآن» را نشان می‌دهد.

مدل مفهومی: لایه‌های اثرگذاری و کارکردی استعاده پیش از قرائت قرآن

ذکر این نکته در خصوص تحقق اثر وجودی و کارکردی «استعاده» لازم است که «استعاده» باید یک حالت نفسانی و قلبی شود همچنان که علامه طباطبایی چنین مسئله‌ای را متذکر شده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۳) و از این جهت می‌توان انتظار داشت که هر نوع معنا و به عبارت دیگر تکثر معانی و مفاهیم در قرآن برای قاری متبادر نمی‌شود.

۹. بحث

از نظر نگارندگان این پژوهش و بر اساس بررسی‌های صورت گرفته و یافته‌های روایی و تفسیری از آیه ۹۸ سوره نحل، چنانچه «استعاده» به صورت یک حالت نفسانی آن گونه که علامه طباطبایی و مفسران دیگر یادآور شده‌اند (ر.ک: طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۴۳؛ قرشی بنایی، ۱۳۹۱، ج ۵، ص ۵۰۲-۵۰۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۱، ص ۳۹۷-۳۹۶) مبدل شود، می‌تواند از «تکثر معنایی» در فهم قرآن کریم جلوگیری شود. البته ممکن است گفته شود که «استعاده»، نمی‌تواند مثبت عصمت باشد! در پاسخ باید خاطر نشان کرد که نباید اثر وجودی و کارکردی «استعاده» نادیده گرفته شود و این امر ندبی قرآنی یک امر صرفاً تیمنی

تلقی گردد. چه اینکه به باور برخی مفسران، «استعاذه» در واقع «فعل» است و نه صرفاً «قول» و دارای دو جزء است: فرار از شیطان و پناهنده شدن به درگاه باری تعالی (لجوء الی الله) به گونه‌ای که فرار از شیطان آن زمان کارساز است که وارد حصن حصین الهی شده باشیم (آصفی، ۱۴۲۸ ق، ص ۱۷۵-۱۷۴). از این جهت برخی صحت «استعاذه» را منوط به آن دانسته که شخص به عزت و جلال الهی و ذلت خود معرفت پیدا کند به گونه‌ای که در خصوص «ذلت» انسان همان بس که برخی افراد زیرک بخشی از عمر خود را در یک شبهه و مجهولی سپری می‌کنند که آن شبهه بعدها با حل دیگران برایش معلوم خواهد شد و از این جهت پاره‌ای اختلاف‌ها در ادیان و مذاهب رخ می‌دهد؛ بنابراین اگر یاری الهی نبود کشتی اندیشه از امواج شک و ظلمات رهایی نمی‌یافت (قمی نیشابوری، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۶). دست کم «استعاذه» در قرآن برای آن است تا شیطان، قاری قرآن را در تفکر در معانی، اوامر و نواهی قرآن باز ندارد (شیبانی، ۱۴۱۹ ق، ج ۳، ص ۲۱۵). علی‌رغم آن که برخی اندیشمندان «استعاذه» را در پیشگیری از «تفسیر به رأی» مؤثر دانسته‌اند: «چنانچه حالت «استعاذه» و پناهندگی به خداوند نباشد و شیطان در مقام «قرائت قرآن» حضور یابد حضور قلب نخواهیم داشت و از قرآن بهره کافی نخواهیم برد. در مقام «فهم و درک قرآن» نیز با حضور شیطان، پرده و حجابی ایجاد می‌شود و ممکن است به انحرافی مثل «تفسیر به رأی» دچار شویم و در دامی که شیطان افتاد ما نیز گرفتار شویم» (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۱، ص ۲۹۴). همچنین «استعاذه» به مثابه «دژی» است که انسان می‌تواند به واسطه آن از تحریف افکار و عوامل خطا و اسباب گمراهی هنگام قرائت قرآن مصون ماند (مدرسی، ۱۴۱۳ ق، ج ۴، ص ۴۲۶)؛ بنابراین باید به آموزه «استعاذه» به‌عنوان راهبرد عملی قرآنی در «فهم صحیح قرآن» و پیشگیری از «تکثر معنا» به آن معنایی که نظریه‌های معنایی نظیر «نظریه دریافت» در راستای فهم متن منهای مراد مؤلف و ماتن قائل‌اند (ر.ک: هوی، ۱۳۸۵، ص ۳۱۷-۳۱۶)، بهره برد.

نتیجه‌گیری

دستاوردهای پژوهش را می‌توان در امور ذیل خلاصه نمود:

۱. در بررسی آیات قرآن که آموزه «استعاذه» در آن‌ها به کار رفته، مشخص شد، شیطان

به عنوان «استعاذ منه» بالاترین فراوانی را دارد. هر چند در برخی موارد دیگر «استعاذ منه» نظیر؛ شیطنت زلیخا، شیطان غیر مستقیم ایفای نقش می کند. در آیه ۹۸ سوره نحل، به طور ویژه، «شیطان» به عنوان «استعاذ منه» یاد شده است.

۲. اثر وجودی و کارکردی «استعاذه» در سه مقوله عمده؛ عبارت اند از؛ الف. صیانت و نفی سلطه شیطان ب. پیشگیری از لغزش در تلاوت و اشتباه در تفسیر و ج. درمان روانی و معرفتی. البته تذکر این نکته ضروری است که حقیقت «استعاذه» همان حالت «قلبی» و «نفسی» است و چنانچه شخص تنها به لفظ و عبارت استعاذه بسنده کند از همه یا برخی از کارکردهای «استعاذه» محروم می شود.

۳. توجه صرف به ظواهر لفظ، عبارت و جمله های متن، سهمیم بودن تصورات ذهنی و عدم نیاز به کشف «مراد مؤلف» در فهم متن از جمله مفاد عمده نظریه های معنا است که به موجب آن تکثر معنا در فهم متون به ویژه «متون قدسی» امکان پذیر می شود.

۴. با توجه به دلایلی از جمله؛ «و حیانی بودن «لفظ» و «معنا» در قرآن»، «تأکید به «استعاذه» پیش از قرائت قرآن» و «کارکردهای سه گانه استعاذه قرائت»، فهم کلام و حیانی خدا (قرآن) بی قید و بی ضابطه نیست به طوری که کارکردهای «استعاذه» و لایه های سه گانه آن (صیانت، پیشگیری، درمان) اجازه هر فهم و برداشتی از این کتاب هدایت را نمی دهد و از این جهت نظریه «تکثر معنا» را با چالش مواجه می سازد.

۵. در مواجهه با اشکالی که «عدم مثبت به عصمت بودن استعاذه» را مطرح می کند نباید از کارکرد عملی «استعاذه» غفلت نمود، آموزه ای که از نظر مفسران به مثابه دژی است که قاری را در «فهم صحیح قرآن» و همچنین «تکثر معنا» به شرط تخلیق به آن و ایجاد حالت نفسانی مصون می دارد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Hamid Imandar

<https://orcid.org/0000-0003-4370-5134>

Yusef Farshadnia

<https://orcid.org/0000-0001-7884-8691>

منابع

- قرآن کریم ترجمه مکارم شیرازی
- ابن بابویه، ابی جعفر محمد بن علی، (۱۳۹۸ ق). *التوحید*، المحقق: السيد هاشم الحسيني الطهراني، قم: جماعة المدرّسين في الحوزة العلمية.
- ابن جوزی، عبد الرحمن بن علی بن محمد، (۱۴۲۲ ق). *زاد المسیر فی علم التفسیر*، المحقق: عبد الرزاق المهدی، بیروت: دار الکتب العربی.
- ابن درید، محمد بن الحسن، (۱۹۸۷ م). *جمهره اللغه*، المحقق: رمزی منیر بعلبکی، بیروت: دار العلم للملایین.
- ابن فارس، أحمد، (۱۳۹۹ ق). *معجم مقاییس اللغه*، المحقق: عبد السلام محمد هارون، بیروت: دار الفکر.
- ابن جزری، محمد بن محمد، (بی تا). *النشر فی القراءات العشر*، بیروت: دار الکتب الإسلامیة.
- ارشاد ریاحی، علی؛ عابدینی، فاطمه، (۱۳۹۳). *حقیقت استعاذه از دیدگاه ابن عربی*، ملاصدرا و امام خمینی (ره)، پژوهشنامه متین، سال شانزدهم، شماره شصت و پنج، صص ۲۳-۴۴
- ازهری، محمد بن احمد، (۲۰۰۱ م). *تهذیب اللغه*، المحقق: محمد عوض مرعب، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- ایروانی، باقر، (۱۴۲۸ ق). *دروس تمهیدیة فی تفسیر آیات الأحکام*، قم: دار الفقه للطباعة و النشر.
- آصفی، محمد مهدی، (۱۴۲۸ ق)، *وعی القرآن*، المشرق للثقافة و النشر.
- آلستون، ویلیام پی، (۱۳۸۱). *فلسفه زبان*، ترجمه: احمد ایرانمنش و احمد رضا جلیلی، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.
- باردن، لورنس، (۱۳۷۵). *تحلیل محتوا*، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- باقری، علی، (۱۳۸۹). *وحی و تجربه دینی از منظر قرآن و اندیشمندان، الهیات و حقوق*، شماره ۴ و ۵، صص ۱۰۱-۱۲۶.
- بغوی، حسین بن مسعود، (۱۴۲۰ ق). *معالم التنزیل فی تفسیر القرآن (تفسیر البغوی)*، المحقق: عبد الرزاق المهدی، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- پرچم، اعظم؛ علی عسگری، فایضه، (۱۳۹۷). *جلوه‌هایی از استعاذه انبیاء از منظر قرآن کریم*، تفسیر

۲۲۴ | فصلنامه علمی پژوهشنامه معارف قرآنی | سال پانزدهم | شماره ۵۷ | تابستان ۱۴۰۳

- پژوهی، سال پنجم، شماره نهم، صص ۶۷-۸۹.
- جوهری، سید محمد حسن، (۱۳۹۳)، بررسی نظریه خطابی درباره اعجاز تأثیری قرآن کریم، *قیسات*، سال نوزدهم، صص ۱۶۵-۱۳۵.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، (۱۴۰۷ ق.). *الصاحح تاج اللغة و صحاح العربیة*، محقق: عطار، احمد عبدالغفور، بیروت: دار العلم للملایین.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد بن مفضل، (۱۴۰۴ ق.). *المفردات فی غریب القرآن*، تهران: دفتر نشر کتاب.
- رضایی اصفهانی، محمد علی، (۱۳۹۱)، *قرآن شناسی*، قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن.
- رُمّانی، علی بن عیسی؛ خطابی، حمد بن محمد؛ جرجانی، عبدالقاهر، (۱۹۷۶ م)، *ثلاث رسائل فی إعجاز القرآن*، تحقیق و تعلیق احمد، محمد خلف الله و سلام، محمد زغلول، مصر: دار المعارف.
- سیوطی، عبد الرحمن بن أبی بکر، (۱۳۹۴ ق.). *الایتقان فی علوم القرآن*، المحقق: محمد أبو الفضل إبراهیم، قاهره: الهیئة المصریة العامة للکتاب.
- سیوطی، عبد الرحمن بن أبی بکر، (۱۴۰۸ ق.). *معتزک الأقران فی إعجاز القرآن*، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- سیوطی، عبد الرحمن بن أبی بکر، (بی تا). *الدر المنثور*، بیروت: دارالفکر.
- شوکانی، محمد بن علی، (۱۴۱۴ ق.). *فتح القدير*، بیروت: دار ابن کثیر، دار الکلم الطیب.
- شیبانی، محمد حسن، (۱۴۱۹ ق)، *نهج البیان عن کشف معانی القرآن*، تحقیق حسین درگاهی، قم: نشر الهادی.
- طباطبایی، محمد حسین، (۱۳۷۴). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: اسماعیلیان.
- طبرسی، حسن بن فضل، (۱۹۷۲ م). *مکارم الاخلاق*، تحقیق: محمد حسین الأعلمی، بیروت: مؤسسه الأعملی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۴۱۵ ق.). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت: مؤسسه الأعملی للمطبوعات.
- طیب، سید عبدالحسین، (۱۳۴۸). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، قم: مؤسسه جهانی سبطین (ع).

- قرآن و آموزه «استعاذه»؛ چالشی پیش‌روی نظریه «تکثر معنا»؛ ایماندار و فرشادنیان | ۲۲۵
- عابدی سرآسیا، علیرضا، (۱۳۹۴). تکثر معنا در متون دینی، مطالعات اسلامی، سال چهل و هفتم، شماره نود و پنج، صص ۱۶۴-۱۳۹.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹ ق). العین، تحقیق الدكتور مهدی المخزومی الدكتور ابراهیم السامرئی، قم: مؤسسه دار الهجرة.
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، (۱۴۰۶ ق). الوافی، اصفهان، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام.
- قرائتی، محسن، (۱۳۸۳). تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.
- قرشی بنایی، سید علی اکبر، (۱۳۹۱)، تفسیر احسن الحدیث، قم: دفتر نشر نوید اسلام.
- قرشی بنایی، علی اکبر، (۱۴۱۲ ق). قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- قطب راوندی، سعید بن هبة الله، (بی تا)، فقه القرآن، تحقیق سید احمد حسینی، قم: منشورات مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی.
- قمی نیشابوری، حسن بن محمد، (بی تا)، تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۳۰ ق). الکافی، قم: دار الحدیث.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ ق)، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محمدی ری شهری، محمد، (۱۳۸۵). دانش نامه عقاید اسلامی، ج ۲، همکار: رضا برنجکار، مترجم: مهدی مهریزی، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.
- محمدی نیک، نرگس، (۱۳۹۰). آثار روانشناختی استعاذه از دیدگاه قرآن و حدیث، پایان نامه کارشناسی ارشد، اساتید راهنما: دکتر قاضی زاده و دکتر پسندیده، دانشکده علوم حدیث. مدرس، سید محمد تقی، (۱۴۱۳ ق). التشریح الإسلامی مناہجه و مقاصده، تهران: انتشارات المدرسی.
- مدرس، سید محمد تقی، (۱۴۲۹ ق). من هدی القرآن، بیروت: دارالقاری.
- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۹۸)، قرآن شناسی، چاپ هفتم، تحقیق محمود رجبی، ویرایش حمید آریان، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).
- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۹۹). آفتاب مطهر، تدوین و نگارش غلامرضا گللی زواره، قم:

- انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
معارف، مجید؛ سلیمانیه نائینی، الهه، (۱۳۹۲). جایگاه و فلسفه استعاذه، از دیدگاه قرآن و حدیث، بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۰(۲۵)، صص ۱-۲۹.
معرفت، محمد هادی، (۱۴۲۸ ق). *التمهید فی علوم القرآن*، قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
ملکی، یدالله، (۱۳۹۶)، استعاذه و آثار آن در استكمال معنوی انسان با تأکید بر نظر ملاصدرا در تفسیر قرآن، *انسان پژوهی دینی*، سال چهاردهم، شماره سی و هشتم، صص ۱۶۴-۱۴۳.
مؤدب، رضا؛ سالمی، حسین، (۱۳۹۹). چگونگی نفوذ شیطان در قوای ادراکی آدمی و اقسام کنش های آن از منظر قرآن با تأکید بر دیدگاه امام خمینی ره، *انسان پژوهی دینی*، سال هفدهم، شماره ۴۳، صص ۲۲۱-۲۰۵.
موسوی جزایری، هاشم، (۱۳۹۳)، آثار و برکات الاستعاذه *بالله تعالی من الشیطان الرجیم فی القرآن و الحدیث*، قم: ناجی الجزائری.
هاشمی رفسنجانی، علی اکبر و همکاران، (بی تا). *فرهنگ قرآن*، کتابخانه مجازی فقاقت.
هوی، دیوید کوزنز، (۱۳۸۵). *حلقه انتقادی: ادبیات، تاریخ و هرمنوتیک فلسفی*، ترجمه مراد فرهادپور، تهران: نشر روشنگران و مطالعات زنان.
واعظی، احمد، (۱۳۸۹)، دفاع از قصدی گرای تفسیری، *قرآن شناخت*، سال سوم، شماره اول، پیاپی پنجم، صص ۵۲-۳۱.
وطن خواه، علی، (۱۳۹۸). آثار و زمینه های استعاذه در قرآن و روایات، *پایان نامه کارشناسی ارشد*، استاد راهنما: دکتر احمد شجاعی، دانشگاه آزاد واحد اردبیل.

References

- Holy Quran Karim. Translation by Makarem Shirazi.
Ibn Bābwayh, Abī Ja'far Muḥammad ibn 'Alī. (1398). *Al-Tawḥīd*. Editor: *al-Sayyid Hāshim al-Ḥusaynī al-Ṭahrānī*. Qom: Society of Teachers in the Scientific Seminary.
Ibn Jawzī, 'Abdul Raḥmān ibn 'Alī ibn Muḥammad. (1422). *Zād al-Masīr fī 'Ilm al-Tafsīr*. Editor: *Abdul Razzāq al-Mahdī*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
Ibn Durayd, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (1987). *Jamharah al-Lughah*. Editor: *Ramzī Munīr Ba 'albakī*. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin.
Ibn Fāris, Aḥmad. (1399).. Editor: 'Abdul Salām Muḥammad Hārūn.

- Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibn Jazarī, Muḥammad ibn Muḥammad. (n.d.). *Al-Nashr fil Qurā'āt al-Ashr*. Beirut: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Arshad Riahi, Ali; Abedini, Fatemah. (1393). "The Reality of Seeking Refuge from the Perspective of Ibn 'Arabī, Mullā Ṣadrā and Imam Khomeini." *Matin Research Journal*, 16(65), 23-44.
- Azharī, Muḥammad ibn Aḥmad. (2001). *Tahdhīb al-Lughah*. Editor: Muḥammad 'Awaḍ Mur'ab, Beirut: Dar Iḥya' al-Turath al-Arabi.
- Irawani, Baqir. (1428). *Durūsun Tamhīdiyyah fī Tafṣīr Āyātul Aḥkām*. Qom: Dar al-Fiqh for Printing and Publishing.
- Āṣifī, Muḥammad Mahdī. (1428). *Wa'yil Qurān*. Mashriq for Culture and Publishing.
- Alston, William P. (1381). *Philosophy of Language*. Translation: Ahmad Iranmanesh and Ahmad Reza Jalili, Tehran: Research and Publication Office of Suhrawardi.
- Bardin, Laurence. (1375). *Content Analysis*. Translated by Maliheh Ashtiyani and Muhammad Yamini Douzi. Tehran: Shahid Beheshti University Press.
- Bagheri, Ali. (1389). "Revelation and Religious Experience from the Perspective of the Quran and Thinkers." *Theology and Law*, Issues 4 and 5, pp. 101-126.
- Baghawī, Ḥusayn ibn Mas'ūd. (1420). *Ma'ālim al-Tanzīl fī Tafṣīr al-Qurān (Tafṣīr al-Baghawī)*. Editor: 'Abdul Razzāq al-Mahdī, Beirut: Dar Iḥya' al-Turath al-Arabi.
- Parcham, Azam; Ali Asgari, Faizah. (1397). "Aspects of the Prophets' Seeking Refuge from the Perspective of the Holy Quran." *Tafsir Research*, 5(9), 67-89.
- Javaheri, Sayyid Muhammad Hasan. (1393). "An Examination of Khaṭṭābī's Theory Regarding the effective I'jāz of the Holy Quran." *Qabsat*, Nineteenth Year, pp. 135-165.
- Jawharī, Ismā'īl ibn Ḥamad. (1407). *Al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-Lughah wa Ṣiḥāḥ al-'Arabīyyah*. Editor: 'Atṭār, Aḥmad 'Abdul Ghafūr. Beirut: Dar al-Ilm lil-Malayin.
- Rāghib Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad ibn Mufaḍḍal. (1404). *Al-Mufradāt fī Gharīb al-Qurān*. Tehran: Book Publishing Office.
- Reza'i Isfahani, Muhammad Ali. (1391). *Quranology*. Qom: Research Publications on Tafsir and Quran Sciences.
- Rummānī, 'Alī ibn 'Īsā; Khaṭṭābī, Ḥamd ibn Muḥammad; Jurjānī, 'Abdu Qāhir. (1976). *Thalāthu Rasā'il fī I'jāz al-Qurān*. Edited and Annotated by Aḥmad, Muḥammad Khalafullāh, and Salām, Muḥammad Zaghlūl, Egypt: Dar al-Ma'arif.
- Suyūṭī, 'Abd al-Raḥman ibn Abī Bakr. (1394). *Al-Itqān fī 'Ulūm al-*

- Qurān*. Annotated by Muḥammad Abul Faḍl Ibrāhīm, Cairo: Egyptian General Book Organization.
- Suyūṭī, ‘Abd al-Raḥman ibn Abī Bakr. (1408). *Mu‘tarak al-Aqrān fī I‘jāz al-Qurān*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Suyūṭī, ‘Abd al-Raḥman ibn Abī Bakr. (n.d.). *Al-Durr al-Munthūr*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Shawkānī, Muḥammad ibn ‘Alī. (1414). *Faṭḥ al-Qadīr*. Beirut: Dar Ibn Kathir, Dar al-Kalam al-Tayyib.
- Shaybānī, Muāammad Ḥasan. (1419). *Nahj al-Bayān ‘an Kashf Ma‘ānī al-Qurān*. Edited by Husayn Dargahi. Qom: Al-Hadi Publishing.
- Ṭabāṭabā‘ī, Muḥammad Ḥusayn. (1374). *Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qurān*. Qom: Ismailiyan.
- Ṭabirsī, Ḥasan ibn Faḍl. (1972). *Makārim al-Akhlāq. Edited by Muḥammad Ḥusayn al-A‘lamī*. Beirut: Al-Alami Publications Institute.
- Ṭabirsī, Faḍl ibn Ḥasan. (1415 AH). *Majma‘ al-Bayān fī Tafsīr al-Qurān*. Beirut: Al-Alami Publications Institute.
- Ṭayyib, Sayyid ‘Abdul Ḥusayn. (1348 AH). *Aṭyabul Bayān fī Tafsīr al-Qurān*. Qom: International Institution of Sibṭayn (AS).
- Abedi Sarasia, Alireza. (1394). Multiplicity of Meaning in Religious Texts. *Islamic Studies*, 47(95), 164-139.
- Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. (1409). *Al-‘Iyn*. Edited by Dr. Mahdi al-Makhzūmī and Dr. Ibrahim al-Sāmar’ī. Qom: Dar al-Hijra Institution.
- Fayḍ Kāshānī, Muḥammad Muḥsin ibn Shāh Murtaḍā. (1406). *Al-Wāfī*. Isfahan: Library of Imam Amir al-Mu‘minin Ali (AS).
- Qara’ati, Mohsen. (1383). *Tafsir Noor*. 11th Edition, Tehran: Cultural Center for Quranic Lessons.
- Qarashī Banāyi, Sayyid Alī Akbar. (1391). *Tafsir Aḥsan al-Ḥadīth*. Qom: Navid Islam Publishing Office.
- Qarashī Banāyi, Sayyid Alī Akbar. (1412). *Qāmūs al-Qurān*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Quṭb Rāwandī, Sa‘īd ibn Hibatullāh. (n.d.). *Fiqh al-Qurān*. Edited by Sayyid Ahmad Hosseini. Qom: Publications of Ayatollah Marashi Najafi Library.
- Qummī Nīshābūrī, Ḥasan ibn Muḥammad. (n.d.). *Gharā’ib al-Qurān wa Raghā’ib al-Furqān*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya.
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya‘qūb. (1430). *Al-Kāfī*. Qom: Dar al-Hadith.
- Majlisī, Muḥammad Bāqir. (1403). *Biḥār al-Anwār al-Jāmi‘a li-Durar Akhbār al-A‘imma al-Aṭhār*. Beirut: Al-Wafa Foundation.
- Mohammadi Reyshahri, Muhammad. (1385). *Encyclopedia of Islamic Beliefs*. Volume 2. Collaborator: Reza Berenjkari. Translator:

- Mahdi Mehrizi. Qom: Dar al-Hadith Scientific and Cultural Institute.
- Mohammadi Nik, Narges. (1390). *Psychological Effects of Seeking Refuge from the Perspective of the Quran and Hadith*. Master's Thesis. Advisors: Dr. Ghazizadeh and Dr. Pasandideh. Faculty of Hadith Sciences.
- Modarresi, Sayyid Muhammad Taqi. (1413). *Al-Tashrī' al-Islāmī: Manāhijihī wa Maqāṣidihī*. Tehran: Modarresi Publications.
- Modarresi, Sayyid Muhammad Taqi. (1429). *Min Hudal Quran*. Beirut: Dar al-Qari.
- Misbah Yazdi, Muhammad Taqi. (1398). *Quranology*. 7th Edition, Edited by Mahmoud Rajabi, Revised by Hamid Aryan. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Misbah Yazdi, Muhammad Taqi. (1399). *Aftab Motahar*. Compiled and Written by Gholamreza Goli Zavvareh. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Ma'arif, Majid; Soleymanieh Naeini, Elham. (1392). *The Position and Philosophy of Seeking Refuge from the Perspective of the Quran and Hadith*. *Insight and Islamic Education*, 10(25), pp.1-29.
- Ma'rifat, Mohammad Hadi. (1428). *Al-Tamhīd fī 'Ulūm al-Qurān*. Qom: Cultural and Publishing Institute of Al-Tamhid.
- Makarem Shirazi, Naser. (1374). *Tafsir Nemoone*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.
- Maleki, Yadullah. (1396). Seeking Refuge and Its Effects on the Spiritual Perfection of Man with Emphasis on Mulla Sadra's View in Quran Exegesis. *Religious Human Studies*, 14(38), pp. 143-164.
- Mo'adab, Reza; Salemi, Hossein. (1399). How Satan Infiltrates the Human Cognitive Powers and Its Types of Actions from the Perspective of the Quran with Emphasis on Imam Khomeini's View. *Religious Human Studies*, 17(43), pp. 205-221.
- Mousavi Jazayeri, Hashem. (1393). *The Effects and Blessings of Seeking Refuge in Allah from the Accursed Devil in the Quran and Hadith*. Qom: Najji Jazayeri.
- Hashemi Rafsanjani, Ali Akbar et al. (n.d.). *Dictionary of the Quran*. Virtual Library of Jurisprudence.
- Hoy, David Cousins. (1385). *Critical Loop: Literature, History, and Philosophical Hermeneutics*. Translated by Morad Farhadpour. Tehran: Roshangaran and Women's Studies Publishing.
- Va'ez, Ahmad. (1389). *Defense of Intentional Interpretation*. *Quranic Awareness*, 1(5), pp. 31-52.
- Vatankhah, Ali. (1398). *The Effects and Contexts of Seeking Refuge in the Quran and Narrations*. Master's Thesis. Advisor: Dr. Ahmad

۲۳۰ | فصلنامه علمی پژوهشنامه معارف قرآنی | سال پانزدهم | شماره ۵۷ | تابستان ۱۴۰۳

Shojaei. Ardabil Islamic Azad University.
Barthes Roland. (1995). "*The Death of the Author*." Published in
Authorship from Plato to postmodernity: A Reader, Edited by Sean
Burke. Edinburgh: University press.

استناد به این مقاله: ایماندار، حمید، فرشادنیا، یوسف. (۱۴۰۳). قرآن و آموزه «استعاذه»؛ چالشی پیش‌روی نظریه
«تکثر معنا»، فصلنامه علمی پژوهشنامه معارف قرآنی، ۱۵(۵۷۵)، ۱۹۷-۲۳۰.
DOI: 10.22054/RJQK.2024.79008.2958

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0 International License.